

РОЗДІЛ 11 ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

УДК 342.150

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-9/65>

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИВАТНИХ ВІЙСЬКОВИХ КОМПАНІЙ THE LEGAL ASPECTS OF PRIVATE MILITARY COMPANIES

Іващенко С.М., доцент кафедри права
Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Чалий М.Г., викладач кафедри військового права

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Пономаренко П.М., д.філос. в гал. пед. наук

Лавров І.С., ад'юнк

Національна академія Національної гвардії України

Стаття присвячена дослідженню правового статусу приватних військових компаній (далі – ПВК) та особливостям їхнього функціонування в умовах сучасного міжнародного та національного правового регулювання. В наведеній роботі здійснено комплексний аналіз теоретико-правових аспектів діяльності ПВК, їхніх відмінностей від найманців та традиційних військових структур. Особливу увагу приділено питанням визначення та класифікації ПВК, а також розглянуто їхню роль у сучасних військових конфліктах.

Досліджено міжнародні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність ПВК, зокрема Документ Монтре, який визначає основні зобов'язання держав щодо функціонування приватних військових та охоронних компаній у період збройного конфлікту. Проаналізовано норми міжнародного гуманітарного права, які можуть застосовуватися до діяльності ПВК, а також окреслено міжнародні ініціативи щодо правового врегулювання цього питання.

Окремо розглянуто законодавчі підходи до регулювання ПВК у різних країнах, таких як США, Велика Британія, Південно-Африканська Республіка та Франція. Визначено основні моделі правового регулювання: від жорсткого державного контролю та ліцензування діяльності до часткової легалізації та саморегуляції галузі. Підкреслено, що у світовій практиці існують суттєві відмінності в підходах до регулювання ПВК, що зумовлюється особливостями національних правових систем та безпекових потреб.

Окремий розділ статті присвячено аналізу правового статусу ПВК в Україні. Визначено основні проблеми, пов'язані з відсутністю спеціального законодавства, невизначеністю правового статусу співробітників ПВК, а також відсутністю ефективних механізмів державного контролю за їхньою діяльністю. Акцентовано увагу на необхідності розробки відповідного нормативно-правового акту, який би чітко визначав правовий статус, функції та відповідальність приватних військових компаній в Україні.

З огляду на сучасні безпекові виклики, спричинені російсько-українською війною, проаналізовано можливість легалізації ПВК як одного з інструментів зміцнення обороноздатності держави. Визначено ключові напрямки вдосконалення правового регулювання, зокрема розробку правових норм щодо ліцензування та контролю за діяльністю ПВК, створення механізму відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права, а також інтеграцію України до міжнародних ініціатив у цій сфері. Визначено необхідність впровадження системи державного нагляду та механізму відповідальності для ПВК, що дозволить запобігти зловживанням та забезпечити дотримання стандартів міжнародного права.

Ключові слова: приватні військові компанії, правовий статус, міжнародне право, Документ Монтре, правове регулювання, військові послуги, національна безпека, державний контроль, міжнародне співробітництво.

The article is devoted to the study of the legal status of private military companies (PMCs) and the peculiarities of their functioning in the context of modern international and national legal regulation. The article provides a comprehensive analysis of the theoretical and legal aspects of PMCs, their differences from mercenaries and traditional military structures. Particular attention is paid to the issues of definition and classification of PMCs, and their role in modern military conflicts is considered.

The author examines international legal acts regulating the activities of PMCs, in particular the Montreux Document, which defines the main obligations of states regarding the functioning of private military and security companies during armed conflict. The author analyses the norms of international humanitarian law that may be applied to the activities of PMCs and outlines international initiatives to regulate this issue.

The author separately considers the legislative approaches to PMC regulation in different countries, such as the United States, the United Kingdom, South Africa and France. The main models of legal regulation are identified: from strict state control and licensing of activities to partial legalisation and self-regulation of the industry. It is shown that in the world practice there are significant differences in approaches to AML regulation, which is due to the peculiarities of national legal systems and security needs.

A separate section of the article is devoted to the analysis of the legal status of AML in Ukraine. The author identifies the main problems associated with the lack of special legislation, uncertainty of the legal status of PMC employees, and the lack of effective mechanisms of state control over their activities. The author emphasises the need to develop a special legislative act that would clearly define the legal status, functions and responsibilities of PMCs in Ukraine.

Given the current security challenges caused by the Russian-Ukrainian war, the author analyses the possibility of legalising PMCs as one of the tools for strengthening the defence capability of the State. The author identifies the key areas for improving legal regulation, including the development of legal norms on licensing and control over PMCs, the creation of a mechanism of liability for violations of international humanitarian law, and Ukraine's integration into international initiatives in this area. The author identifies the need to introduce a system of state oversight and accountability mechanism for PMCs, which will prevent abuses and ensure compliance with international law.

Key words: private military companies, legal status, international law, Montreux Document, legal regulation, military services, national security, state control, international cooperation.

Приватні військові компанії – це підприємницькі структури, які на комерційній основі надають спеціалізовані послуги, пов'язані з участю у збройних конфліктах, в тому числі з безпосередньою участю в бойових діях, військовою підготовкою, розвідкою, логістикою та охороною. Відповідно до визначення, наведеного в Документі Монтре, ПВК – це «приватні підприємницькі суб'єкти, які надають військові та/або охоронні послуги, незалежно від того, як вони себе характеризують. Військові та охоронні послуги включають, зокрема, озброєну охорону та захист людей і об'єктів, наприклад, транспортних колон, будівель та інших місць; технічне обслуговування та експлуатацію бойових комплексів; утримання під вартою ув'язнених; консультування або підготовку місцевих військовослужбовців та охоронців» [11].

Як зазначає Н. Река, «основною відмінністю ПВК від найманців є те, що вони працюють на легальній основі, є зареєстрованими компаніями, які працюють за контрактом з державами чи іншими юридичними особами» [1, с. 10]. Водночас, відмінність між ПВК та найманцями є досить умовною, оскільки в обох випадках йдеться про надання військових послуг на комерційній основі.

Д.Горіленко відзначає, що «приватні військові компанії є високопрофесійними організаціями, які спеціалізуються на наданні військових навичок, у тому числі бойових операцій, стратегічного планування, збору розвідувальної інформації, оперативної підтримки, логістики, навчання та інших послуг, традиційно наданих збройними силами держави» [3, с. 466]. Таким чином, ПВК фактично виконують функції, які традиційно вважалися прерогативою держави.

Міжнародно-правове регулювання діяльності приватних військових компаній характеризується фрагментарністю та відсутністю єдиного уніфікованого документу, який би комплексно регулював їх діяльність. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців, 1989 року, що ратифікована Постановою Верховної Ради України N 3381-XII (3381-12) від 14.07.1993, містить визначення поняття «найманець» та забороняє найманство, однак не містить положень щодо регулювання діяльності ПВК [10]. Як зазначає Г. Кохан, «Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців фактично не застосовується щодо регулювання діяльності ПВК, оскільки вони не підпадають під визначення найманців» [5, с. 199].

Найбільш вагомим міжнародним документом у сфері регулювання діяльності ПВК є Документ Монтре про відповідні міжнародно-правові зобов'язання та передові практичні методи держав, що стосуються функціонування приватних військових та охоронних компаній у період збройного конфлікту від 06 жовтня 2008 року [11]. Цей документ не є юридично обов'язковим, але містить рекомендації щодо регулювання діяльності ПВК та нагадує державам про їхні зобов'язання відповідно до міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

Документ Монтре визначає три категорії держав, які мають відношення до діяльності ПВК: держави-контрактори (які безпосередньо укладають договори з ПВК), держави територіальної юрисдикції (на території яких діють ПВК) та держави походження (в яких зареєстровані ПВК). Для кожної категорії держав документ містить рекомендації щодо регулювання діяльності ПВК.

Як зазначає С. Юрко, «Документ Монтре спрямований на забезпечення дотримання міжнародного гуманітарного права та прав людини у діяльності ПВК, однак він не створює нових зобов'язань для держав» [9, с. 83]. Таким чином, у міжнародному праві існує певний правовий вакуум щодо регулювання діяльності ПВК, який частково заповнюється національним законодавством держав.

Аналіз світового досвіду правового регулювання діяльності ПВК свідчить про різноманітність підходів до цього питання. У деяких країнах діяльність ПВК легалізована та детально регламентована спеціальними законами, в інших – вона обмежена або заборонена.

Сполучені Штати Америки мають найбільш розвинену систему регулювання діяльності ПВК. Основу правового регулювання становлять Закон про контроль за експортом озброєнь (Arms Export Control Act) та Міжнародні правила торгівлі зброєю (International Traffic in Arms Regulations). Відповідно до цих нормативних актів, ПВК повинні отримувати ліцензії на надання військових послуг за кордоном. Крім того, в США діє система контрактів, які укладаються між державними органами та ПВК, що дозволяє здійснювати ефективний контроль за їхньою діяльністю.

У Великій Британії діяльність ПВК регулюється переважно шляхом саморегулювання галузі. Британська асоціація приватних охоронних компаній (British Association of Private Security Companies) розробила кодекс поведінки, який встановлює стандарти діяльності ПВК, однак він не має обов'язкової юридичної сили.

Як зазначає Н. Волкова, «у Південно-Африканській Республіці діяльність ПВК суворо обмежена законом «Про заборону найманської діяльності та регулювання певних видів діяльності у збройних конфліктах», який забороняє громадянам ПАР брати участь у збройних конфліктах за кордоном без згоди уряду» [4, с. 200].

Цікавим є досвід Франції, де діяльність ПВК регулюється загальним законодавством про охоронну діяльність, а також спеціальними нормативними актами, які встановлюють обмеження на експорт військових послуг.

Так, у статті «Світовий досвід створення та розвитку приватних військових компаній як інструмента реалізації національних інтересів» автори зазначають, що «у більшості країн діяльність ПВК регулюється загальним законодавством про підприємницьку діяльність, а також спеціальними нормативними актами, які встановлюють обмеження на експорт військових послуг» [2, с. 118].

На сьогоднішній день в Україні відсутнє спеціальне законодавство, яке б регулювало діяльність приватних військових компаній. Відповідно до Конституції України, на території держави забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. Така заборона фактично унеможливує легальне функціонування ПВК на території України.

Як зазначає Н. Река, «відсутність спеціального законодавства про ПВК в Україні створює правову невизначеність щодо їхнього статусу та можливостей діяльності» [1, с. 15]. Автор також наголошує, що «в умовах російсько-української війни ця проблема набуває особливої актуальності, оскільки ПВК могли б стати важливим інструментом посилення обороноздатності України» [1, с. 16].

С. Юрко зазначає, що «однією з ключових проблем правового регулювання діяльності ПВК в Україні є відсутність чіткого визначення поняття «приватна військова компанія» в національному законодавстві» [9, с. 85]. Це створює труднощі у розмежуванні ПВК та інших суб'єктів, зокрема, охоронних компаній.

Н. Волкова та Р. Магдалюк виділяють такі проблеми правового регулювання діяльності ПВК в Україні: відсутність спеціального законодавства; невизначеність правового статусу співробітників ПВК; відсутність механізмів контролю за діяльністю ПВК; невизначеність відповідальності ПВК за порушення законодавства [4, с. 201].

Автори також зазначають, що «в умовах російсько-української війни питання правового регулювання діяльності ПВК набуває особливої актуальності, оскільки ПВК могли б взяти на себе частину функцій з охорони об'єктів інфраструктури, логістичного забезпечення, навчання персоналу тощо» [4, с. 202].

Враховуючи світовий досвід та специфіку ситуації в Україні, можна виділити низку перспектив розвитку правового регулювання діяльності приватних військових ком-

паній. Першочерговим завданням є розробка та прийняття відповідного профільного закону, який би регулював діяльність приватних військових компаній. Як зазначає Н. Река, «такий закон має визначити поняття ПВК, встановити вимоги до їхньої реєстрації, ліцензування, а також механізми контролю за їхньою діяльністю» [1, с. 17]. Автор також наголошує, що «закон має містити положення щодо відповідальності ПВК за порушення законодавства та міжнародно-правових норм» [1, с. 17]. Комплексний законодавчий акт дозволить створити правову основу для легального функціонування ПВК в Україні, що особливо важливо в контексті поточної безпекової ситуації.

Поряд із цим, надзвичайно актуальним є визначення правового статусу співробітників ПВК. С. Юрко справедливо вважає, що «необхідно чітко визначити правовий статус співробітників ПВК, зокрема, їх права та обов'язки, соціальні гарантії, відповідальність за порушення законодавства» [9, с. 86]. Це питання потребує особливої уваги, оскільки від правового статусу співробітників залежить їх соціальний захист, страхування життя та здоров'я, пенсійне забезпечення тощо. Крім того, чітке визначення правового статусу дозволить розмежувати співробітників ПВК та найманців, що має важливе значення з точки зору міжнародного права.

Важливим аспектом правового регулювання діяльності ПВК є створення ефективної системи державного контролю. Н. Волкова та Р. Магдалюк пропонують «створити відповідний орган державного контролю за діяльністю ПВК, який би здійснював ліцензування, моніторинг та контроль за їх діяльністю» [4, с. 203]. Така система контролю має включати механізми ліцензування діяльності ПВК, акредитації їхніх співробітників, моніторингу дотримання законодавства та міжнародно-правових норм. Особливу увагу слід приділити контролю за використанням зброї та спеціальних засобів, а також за дотриманням прав людини при здійсненні діяльності.

Для ефективного регулювання діяльності ПВК Україна має активно інтегруватися до міжнародних ініціатив у цій сфері. Г. Кохан обґрунтовано зазначає, що «Україна має приєднатися до Документу Монтре та інших міжнародних ініціатив, спрямованих на регулювання діяльності ПВК» [5, с. 201]. Приєднання до міжнародних ініціатив дозволить Україні забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам, а також отримати доступ до кращих практик регулювання діяльності ПВК.

Важливою складовою правового регулювання діяльності ПВК є розробка кодексу поведінки для цих компаній. На думку авторів статті «Приватні військові компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні», розробка кодексу поведінки для ПВК може стати важливим кроком у напрямку саморегулювання галузі» [6]. Такий кодекс має містити етичні стандарти діяльності ПВК, принципи взаємодії з державними органами та місцевим населенням, вимоги щодо дотримання прав людини та міжнародного гуманітарного права. Саморегулювання галузі у поєднанні з державним контролем може забезпечити ефективне функціонування ПВК в рамках правового поля.

При розробці правового регулювання діяльності ПВК необхідно враховувати досвід російсько-української війни. С. Юрко справедливо наголошує, що «при розробці правового регулювання діяльності ПВК необхідно враховувати досвід російсько-української війни, зокрема, щодо протидії використанню ПВК як інструменту гібридної війни» [9, с. 87]. Цей досвід є унікальним і може бути використаний для розробки ефективних механізмів протидії використанню ПВК у гібридних конфліктах. Крім того, аналіз досвіду російсько-української війни дозволить виявити специфічні ризики та загрози, пов'язані з діяльністю ПВК, та розробити механізми їх мінімізації.

Комплексний підхід до правового регулювання діяльності ПВК повинен враховувати баланс між необхідністю

забезпечення національної безпеки та дотриманням міжнародних зобов'язань України. В умовах продовження російської агресії приватні військові компанії можуть стати важливим інструментом посилення обороноздатності України, однак їх діяльність має бути чітко регламентована та контрольована державою. Легалізація та належне правове регулювання діяльності ПВК дозволить Україні ефективно використовувати цей інструмент для захисту національних інтересів та територіальної цілісності.

Висновки. Аналіз правового статусу приватних військових компаній дає змогу дійти важливих висновків щодо їх місця в сучасній системі міжнародного та національного права. ПВК є специфічними суб'єктами правовідносин, які функціонують на комерційній основі та надають широкий спектр військових та охоронних послуг. Вони беруть участь у забезпеченні безпеки, охороні об'єктів, тренуванні військових підрозділів та навіть можуть брати участь у збройних конфліктах. Проте, незважаючи на зростаючу роль ПВК у міжнародній безпеці, їх діяльність залишається недостатньо врегульованою на рівні міжнародного права.

Міжнародно-правове регулювання діяльності ПВК є фрагментарним та не має єдиного обов'язкового документа, який би встановлював комплексні правові рамки для їх функціонування. Найбільш значущим міжнародним актом у цій сфері є Документ Монтре, який містить рекомендації щодо регулювання діяльності ПВК, проте не є юридично обов'язковим для держав. У зв'язку з цим країни самостійно визначають ступінь правового контролю над приватними військовими компаніями та виробляють власні механізми їх ліцензування та регулювання.

Світова практика демонструє широкий спектр підходів до регулювання діяльності ПВК. У деяких державах, таких як США та Велика Британія, існує детальна нормативно-правова база, яка визначає умови функціонування таких компаній, встановлює вимоги до їхньої діяльності та контролює їхні операції. Водночас в інших країнах ПВК зазнають значних обмежень або навіть знаходяться поза законом. Наприклад, у Південно-Африканській Республіці їхня діяльність суттєво регламентована, а Франція регулює ПВК через загальні закони про охоронні підприємства та обмеження на експорт військових послуг.

В Україні правове регулювання ПВК залишається невизначеним, оскільки чинне законодавство не містить спеціальних норм, які б окреслювали їхній статус, функції та обов'язки. Відсутність чіткої законодавчої бази призводить до правової невизначеності, ускладнює контроль за діяльністю таких компаній та створює ризики нелегального використання військових структур.

Перспективи розвитку правового регулювання діяльності ПВК в Україні передбачають розробку та ухвалення спеціального законодавчого акта, який би визначав їх статус, порядок ліцензування, механізми контролю та відповідальність за порушення законодавства. Також важливим напрямом є встановлення чітких правових норм для співробітників ПВК, які регулювали б їхні права, обов'язки та соціальні гарантії. Державний контроль за діяльністю таких компаній повинен здійснюватися на високому рівні, зокрема через створення відповідних регуляторних органів, що забезпечуватимуть дотримання правових норм та міжнародних зобов'язань України.

В умовах російсько-української війни питання правового регулювання діяльності ПВК набуває особливої актуальності. З урахуванням міжнародного досвіду, приватні військові компанії можуть стати важливим інструментом зміцнення обороноздатності держави, надання допомоги у сфері військової підготовки, охорони стратегічних об'єктів та логістичного забезпечення. Проте їх діяльність повинна мати чітку правову основу, щоб уникнути ризиків незаконного використання та можливих порушень міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, розвиток правового регулювання діяльності приватних військових компаній в Україні є важливим завданням для законодавця, яке потребує комплексного підходу та врахування міжнародного досвіду. Створення

ефективного механізму правового регулювання дозволить забезпечити контрольоване функціонування ПВК, сприяти національній безпеці та відповідати міжнародним стандартам у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н., Магдалюк Р. Правове регулювання діяльності приватних військових компаній в Україні: проблеми та перспективи. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 198–204.
2. Горіленко Д. Ю. Поява і домінування приватних військових та охоронних компаній. URL: https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8358/ТЕЗИ_НБ.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=465 (дата звернення: [10.09.2025]).
3. Кохан Г. Л. Правові питання діяльності приватних військових компаній: міжнародний аспект. Вчені записки. 2020. № 2. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_3/2-3_2020.pdf#page=198 (дата звернення: [10.09.2025]).
4. Приватні військові компанії / Женевський Центр демократичного контролю за збройними силами. URL: http://www.dcaf.ch/content/download/34962/525141/file/bg_private-military-companies_ukr.pdf (дата звернення: [10.09.2025]). (DCAF Backgrounder).
5. Приватні воєнні компанії: міжнародний досвід і можливі шляхи його реалізації в Україні. Ukrainian Military Pages : веб-сайт. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2015/11/private-military-companies.html> (дата звернення: [10.09.2025]).
6. Река Н. Правовий статус приватних військових компаній в Україні: проблеми та перспективи їх вирішення. 2024. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/130553c1-da1a-44d8-b7e1-138d6ed54e79/content> (дата звернення: [10.09.2025]).
7. Світовий досвід створення та розвитку приватних військових компаній як інструмента реалізації національних інтересів. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2020. Т. 12, № 2. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1037/1156> (дата звернення: [10.09.2025]).
8. Юрко С. С. Перспективи правової регламентації приватних військових компаній в Україні в контексті російсько-української війни. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*. 2023. Вип. 82. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc63/63_2023.pdf#page=82 (дата звернення: [10.09.2025]).
9. Документ Монтре про відповідні міжнародно-правові зобов'язання та передові практичні методи держав, що стосуються функціонування приватних військових та охоронних компаній у період збройного конфлікту від 6 жовт. 2008 р. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/montreau.pdf> (дата звернення: [10.09.2025]).
10. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_103#Text (дата звернення: [10.09.2025]).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.09.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.10.2025
 Дата публікації: 29.10.2025